

Тарас Бублик

ДОЛЯ ЄПАРХІАЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ЛЬВІВСЬКОЇ АРХІЄПАРХІЇ В ЧАС ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1939-1941)

Розповідається про події 1939–1941 рр. в Західній Україні: від окупації радянськими військами у вересня 1939 р. до початку німецько-радянської війни у червні 1941 р. Автор аналізує форми пристосування духовенства Греко-Католицької Церкви (на прикладі Львівської архієпархії) до існування в умовах радянського атеїстичного режиму, а також представляє репресії радянських органів влади стосовно греко-католиків у цей період.

Ключові слова: греко-католики, радянська окупація, Львівська архієпархія

Історія Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) в Україні налічує велику кількість трагічних сторінок. Серед них – період двадцяти двох місяців радянського панування на землях Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.), оскільки це була перша зустріч ГКЦ з жорстокою, атеїстичною за своєю ідеологією, тоталітарною системою. Греко-католицькому духовенству та його проводу довелося відповідати на нові виклики та пристосовуватися до умов існування, продиктованих антирелігійною політикою «влади Рад». Метою цього дослідження є спроба простежити і проаналізувати на прикладі Львівської архієпархії зміни в житті ГКЦ в цьому часі, а також показати переслідування єпархіяльних священників зі сторони радянських спецслужб. Основу статті склали як неопубліковані документи із Центрального Державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІАЛ. – фонд 201, опис 1 р – звіти греко-католицьких священників для Митрополичої консисторії про час радянської окупації) і Архіву Інституту історії Церкви УКУ (інтерв'ю), так і вже опубліковані – з Галузевого архіву Служби Безпеки України (збірник документів «Ліквідація УГКЦ»¹).

17 вересня 1939 р., через 17 днів після початку II Світової війни, радянські війська розпочали військові дії у західному напрямку з метою «визволення братів-українців з-під гніту польських панів та капіталістів» і «возз'єднання українських земель в єдиній Українській радянській державі»². Вже 22 вересня вони захопили м. Львів. Лінія кордону між територіями, окупованими нацистською Німеччиною і СРСР, проходила вздовж річки Сян. В радянській окупаційній зоні опинилася уся Львівська архієпархія ГКЦ. На чолі архієпархії був митрополит Андрей Шептицький, його помічниками – єпископ Микита Будка та від осені 1939 р. єпископ Миколай Чарнецький, колишній апостольський візитатор для українців

Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя. У Львові діяли Духовна семінарія та Богословська Академія, очолювана о. ректором Йосифом Сліпим. Згідно «Шематизму духовенства Львівської Архієпархії на 1938 р.» в архієпархії працювало 1016 світських священників та 61 ієромонах і складалася вона з 1267 парафій, об'єднаних у 54 деканати³. ГКЦ була активною в освітньому житті Галичини, оскільки, окрім священників-катехитів у школах та гімназіях (на 1938 р. їх було 43), священники часто були членами «Просвіти», товариства «Рідна школа», ставали засновниками т. зв. читалень «Просвіти» у селах тощо. Також духовенство архієпархії брало участь в суспільно-політичному (участь в політичних партіях, які не суперечили «католицькому духу»; наприклад, декілька представників вищого духовенства були членами Українського національно-демократичного об'єднання) та економічному (організація т. зв. «кооператив» у селах, членство у господарському товаристві «Сільський господар» та ін.) житті краю. Також митрополит Андрей Шептицький однозначно засудив комунізм як антирелігійну та антицерковну ідеологію⁴.

Ставлення нової влади до ГКЦ і релігії назагал ілюструвала стаття в щоденній партійній газеті «Комуніст». Автор Ф. Ястребов писав: «Протягом усієї історії уніатської церкви аж до наших часів уніатське духовенство відіграло на Західній Україні роль вірного слуги панської Польщі уніатські попи, звичайно, були в селах Західної України таємними агентами польської дефензиви..... попи діяли як найзавзятіші, найбільш віддані агенти контрреволюції на Західній Україні»⁵. Згідно з недавно розсекреченими і опублікованими документами спецслужб СРСР відомо, що греко-католицьке, як і римо-католицьке, духовенство класифікувалося як одне з «основних контрреволюційних формувань», з яким планувалося провести серйозну «оперативну» роботу⁶. Першочерговим завданням радянської влади було зменшення впливу ГКЦ на українське населення Галичини.

ПЕРШІ КРОКИ НОВОЇ ВЛАДИ

Першим відчутним ударом для ГКЦ стало одержавлення всіх засобів масової інформації, в тому числі греко-католицьких видавництв та їхнього обладнання (зокрема, у Львові заборонили видавати «Львівські Архієпархіальні Відомості», що стало вагомою перешкодою для комунікації між проводом Церкви і священниками). Релігійна література вилучалася з книжкових крамниць, публічних і шкільних бібліотек, та й взагалі її почали систематично знищувати⁷.

Відбулася націоналізація всіх освітніх закладів, які перебували у власності або під опікою Церкви. Також були закриті Духовна Семінарія та

Богословська Академія у Львові і, відповідно, припинилося навчання кандидатів на священиків. У школах за законом про релігію та про відокремлення Церкви від держави та школи припинили вивчати науку релігії. У такий спосіб практично всі священики-катехити опинилися без праці та відповідного забезпечення⁸.

Також Церква втратила контроль над реєстрацією народжень, шлюбів і смертей. Ця функція у квітні 1940 р. за рішенням ЦК КП(б)У була передана державним відділам запису актів громадянського стану (ЗАГСам)⁹.

Радянська адміністрація конфіскувала кошти й господарські об'єкти, які належали митрополитові, Церкві, монашим спільнотам. Новообрані депутати Народних Зборів після рішення про приєднання Західної України до Української РСР ухвалили резолюцію про конфіскацію земель «поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців з усім їх живим і мертвим інвентарем та їх садибними будівлями»¹⁰. Радянська влада вимагала від місцевих органів влади (сільрад) націоналізації всіх церковних та парохіяльних земель, залишаючи священикам тільки їхні власні земельні наділи¹¹. У своїх зверненнях до вірних митрополит вказував на неможливість надбання церковної землі. За тогочасним канонічним правом така людина потрапляла під церковну кару – екскомуніку (відлучення від Таїнств Церкви)¹². Цікавим фактом були скарги селян, які отримали у користування таку землю, на священиків до органів радянської влади за те, що душпастирі відмовляють їм у сповіді¹³. Також митрополит звертав увагу вірних на важливість матеріального утримання священиків, оскільки духовенство перестало отримувати платню від держави, як це було до більшовицької окупації¹⁴. До того ж радянська влада, використовуючи у своїй фіскальній політиці класовий підхід, наклала великі податки на духовенство як на «паразитуючий елемент» (для священиків, як і для приватних підприємців ставки прибуткового податку були максимальними)¹⁵. Несплата податків могла стати приводом до арешту священика. Так, о. Володимир Харина, адміністратор парохії на Знесінні біля Львова, був заарештований у приміщенні фінансового відділу у Львові 13 вересня 1940 р.¹⁶. Однак радянській владі не вдалося матеріально зламати греко-католицьке духовенство, оскільки у більшості випадків парохіяни зголошувалися заплатити «спілку» з використовуваних ними церковних земель, складаючи «датки» на сплату високих податків, накладених на священика і церкву¹⁷, надаючи моральну підтримку у конфліктах між священиком і радянськими чиновниками¹⁸ тощо.

У відповідь на антирелігійну і антицерковну політику нової влади митрополит Андрей Шептицький звернувся до духовенства із закликом

«повинуватися владі, слухати законів, оскільки вони не противні Божому закону», «не пхатися до політики і світських справ», а натомість звернути особливу увагу на катехитичні науки для молоді, які слід виголошувати у церкві після богослужень «бодай 4 години на тиждень»¹⁹. Таким чином Глава ГКЦ намагався надолужити ту прогалину, яка з'явилася внаслідок заборони священикам викладати релігію в школах. І, слід зауважити, що згідно зі звітами агентів НКВД, катехизація поза школою, в церквах, користувалася популярністю серед дітей та молоді²⁰. Також велику увагу митрополит надавав справі проповідництва. Саме у проповіді він бачив головну пересторогу перед небезпекою атеїстичної пропаганди і тому особливо просив священиків не занедбувати проповідь, пристосовувати її до потреб вірних і тогочасної ситуації, не займатися «картанням» чи моралізаторством²¹. Також митрополит у своєму зверненні за грудень 1939 р. звернув увагу на інші моменти, які мали б скріпити духовне життя греко-католиків, а саме: читання творів Св. Отців (за старим звичаєм це мали робити на Утрені після 6-ої пісні канона), Євангельських текстів в українському перекладі або інших релігійних книжок, відправлянням спільних молитов після богослужень з рецитуюванням катехизмової частини. Крім того, Глава ГКЦ просив «церковних півців» допомагати духовенству у справі евангелізації вірних через їх уведення у спів богослужень²².

З іншого боку, митрополит намагався у правовий спосіб протистояти радянській владі, пишучи протести до різних радянських інстанцій. Так, на початку 1940 р. він написав звернення до голови Львівського обласного відділу народної освіти «тов. Жарченка» із закликом не чинити «насильства над совістю дітей», пропагуючи атеїстичні ідеї серед шкільної молоді²³. Також він писав протести до М. Хрущова, першого секретаря ЦК КП(б)У, у справі високих і дискримінаційних податків, накладених на греко-католицьке духовенство, та стосовно заборони відвідувати хворих у лікарнях для надання духовної помочі²⁴. Очевидно, що радянська влада не збиралася реагувати на заклики митрополита і змінювати свою релігійну політику, однак, наприклад, у справі податків радянські чиновники все ж пішли на певні поступки²⁵.

ПИТАННЯ НАСТУПНИКА МИТРОПОЛИЧОГО ПРЕСТОЛУ

У 1939 р. з огляду на цілком ймовірну небезпеку арешту чи фізичного знищення митрополит Андрей Шептицький гостро відчув потребу наступництва Митрополичого престолу²⁶. У цій справі він написав листа до Папи Римського Пія XII, якого таємно доставив до Риму один із близьких

співпрацівників митрополита о. Йосиф Кладочний. Представляючи стан ГКЦ в умовах антирелігійної політики радянської влади, він просив Апостольський престол про дозвіл на хіротонію ректора Богословської Академії о. Йосифа Сліпого на єпископа з правами наступника. У Ватикані відгукнулися на це прохання і 25 листопада 1939 р. папа Пій XII призначив о. д-ра Йосифа Сліпого, багатолітнього ректора Богословської Академії у Львові, титулярним архієпископом Серрейським і коад'ютором Львівської архієпархії. 22 грудня цього ж року митрополит Шептицький у співслужінні з єпископами Микитою Будкою і Миколаєм Чарнецьким при участі лише членів митрополичої капітули хіротонізували о. Йосифа Сліпого на єпископа-коад'ютора. Однак про цю хіротонію було офіційно повідомлено лише 13 січня 1942 р.²⁷

ПРИСТОСУВАННЯ

У 1939–1941 рр. митрополит Андрей Шептицький, зважаючи на утиски і переслідування зі сторони радянської влади, був змушений пристосувати Церкву до нових умов існування. Так, він дозволив провідникам монаших чинів та згромаджень звільняти від монаших обітів окремих представників, які з тих чи інших причин не могли залишатися у монастирі. Також особливими правами наділялися декани в своїх деканатах, оскільки у перші місяці встановлення радянської влади 92 представники єпархіального духовенства²⁸ виїхали поза територію архієпархії, незважаючи на строгу заборону митрополита покидати священикам свої парохії²⁹. З огляду на це виникла проблема з душпастирською опікою окремих парохій. За свідченнями митрополита, на кінець 1939 р. в архієпархії залишилося 807 священиків на 1267 парохій³⁰. Для вирішення проблеми браку духовенства до парохіяльної діяльності приєднувалися ієромонахи (наприклад, ієромонах Студійського уставу Антон Будзинський душпастирював в с. Бачів Нараївського деканату³¹). Єпархіальне духовенство покидало межі архієпархії переважно зі страху перед можливими переслідуваннями зі сторони нової влади. Так, серед утікачів до німецької окупаційної зони за Сян було чимало представників вищого духовенства (каноніків, викладачів Богословської Академії та Семінарії), які б у випадку арештів греко-католицького клиру могли у першу чергу потрапити під репресивний тиск радянських спецслужб. Також серед священиків-емігрантів були активні учасники українського суспільно-політичного життя у міжвоєнний період³². Іншим приводом до втечі була небезпека за власне життя. Так, о. Степан Смачило, душпастир в с. Гребенові, виїхав, оскільки отримав інформацію про підготовку на нього нападу з боку місцевих

«совітів»³³. Потрібно зауважити, що такі виїзди були можливими, оскільки згідно з договором між Німеччиною та СРСР працювали спеціальні репатріаційні комісії, в компетенцію яких і входили питання еміграції³⁴. Також окремі священики переходили кордон нелегально (як це зробив вже згаданий о. Кладочний). Священики-втікачі намагалися отримати душпастирську працю. Наприклад, віце-ректор Духовної Семінарії о. Олександр Малиновський був призначений Апостольським Адміністратором для Лемківщини³⁵. Проте декотрі, щоб вижити та заробити на прожиття, були змушені працювати як вчителі або урядовці (вже згаданий о. Смачило працював, наприклад, вчителем³⁶), сповняючи свої священичі обов'язки виключно у неділю. Проте протягом 1941–1942 рр. до душпастирської праці в архієпархії повернувся 61 священик³⁷.

АРХІЄПАРХІАЛЬНИЙ СОБОР

Іншою формою пристосування до нових умов існування УГКЦ стало проведення нарад духовенства в митрополичих палатах зі Львова та околиць (восени 1939 р.). У лютому 1940 р. митрополит Андрей Шептицький виявив бажання скликати Архієпархіяльний собор, який, до речі, востаннє проводився ще у 1905 р. Засідання Собору тривали від 2 травня до 20 грудня 1940 р., збираючи духовенство щочетверга у митрополичих палатах (в окремі дні на засідання приходили близько 100 душпастирів). Митрополит закликав священиків брати активну участь в Соборі, зобов'язуючи бути присутнім принаймні на одному з семи «торжественних» засідань. Також він рекомендував о. деканам на зібраннях священиків обговорювати питання, які розглядатимуться на соборових сесіях³⁸. Делегати зібрань зосередили свою увагу на питаннях душпастирських (наприклад, ще раз було наголошено на обов'язку священика проповідувати), обрядових та організаційних³⁹. У 1941 р. Собор продовжив свою роботу, розглядаючи проблематику віровчення, а також дисциплінарні та душпастирські справи⁴⁰. Слід зауважити, що скликання Собору у такий складний для Церкви час мало на меті скріпити духовенство, перш за все, духовно. По-друге, це був своєрідний спосіб спілкування церковного проводу і священиків на місцях. А, по-третє, духовенство отримувало корисні настанови та пригадування, що мали на меті допомогти в їхній душпастирській праці у нових умовах радянського тоталітарного режиму.

Також митрополит намагався відновити навчання кандидатів духовного стану (в тому числі і для тих, які вже вчилися в Семінарії) через приватні курси, які мали б відбуватися в митрополичих палатах у вечірні години⁴¹. Щоправда, ідея «нелегального навчання» не була втілена в життя, оскільки

зголосилося недостатньо кандидатів (лише 12⁴²). Також митрополит особливу увагу звертав на абсолювентів (випусників) Богословської Академії, прохаючи їх не занедбувати праці над своїм духовним життям і тим самим давати приклад іншим. Однак в час радянської окупації 1939–1941 рр. практично не відбувалися священничі свячення для світських кандидатів⁴³.

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА РЕПРЕСІЇ

Радянська влада всіляко намагалася контролювати греко-католицьке духовенство, особливо його керівництво. Тому відразу після приходу радянських військ було заведено «агентурное дело» під кодовою назвою «Ходячие», в сферу зацікавлення якого увійшли митрополит Андрей Шептицький, єпископи Іван Бучко (на цей час він був поза межами України) і Микита Будка, а також окремі священники, члени Митрополичої капітули (о. Леонтій Куницький, о. Олександр Ковальський)⁴⁴. Вже через рік радянські спецслужби писали про необхідність проведення кількох «агентурно-оперативних заходів» стосовно митрополита і ГКЦ назагал, оскільки, на їх думку, Глава Церкви та його прибічники ставилися ворожо до радянської влади. Так, було запропоновано організувати розкол в ГКЦ та рух за відокремлення від Ватикану (ідея «незалежної» Церкви), використовуючи протистояння між т. зв. «западниками» і «восточниками»⁴⁵; дискредитувати провід Церкви (наприклад, радянська влада за активну працю о. Миколи Ліщинського у Стрию хотіла «виявити» нібито його співпрацю з польською поліцією проти свого народу⁴⁶); сприяти активізації православних у боротьбі за приєднання уніатів до Православної Церкви тощо⁴⁷.

Тоталітарний радянський режим прагнув підкорити собі греко-католицьке духовенство через низку каральних заходів. Перш за все, священників намагалися переконувати у «заблудженнях», повторюючи стандартні марксистсько-ленінські постулати про релігію і Церкву. Практично у кожній парафії Львівської архієпархії проводилися комуністичні мітинги, на котрих звучали антирелігійні гасла. Також радянська влада ініціювала проведення агітаційної кампанії (переважно у формі лекції або дискусії) проти релігії та Церкви силами представників т. зв. «Спілки воявничих безбожників»⁴⁸. Особливий удар атеїстичної пропаганди припав на шкільну молодь. Наприклад, о. Осип Плешкевич описав дещо драматичну історію одного представника НКВД, який, на його думку, зазнав «Господньої кари» – фізичної сліпоти, за перешкодження школярам приступати до Сповіді⁴⁹. Відповідно від вчителів вимагали в обов'язковому

порядку проводити виховання учнів в атеїстичному дусі⁵⁰. З огляду на потужний ідеологічний тиск влади на греко-католиків стає зрозумілою позиція митрополита Андрея, який ініціював розгляд на Соборі питань віровчення і наполягав, щоб духовенство постійно навчало вірних через проповідь і катехизацію.

Також радянські чиновники намагалися переконати греко-католицьких священиків у помилковості їхнього життєвого покликання. Так, о. Василю Куриласу, пароху в Буцневі Микулинецького деканату один з представників місцевого НКВД пропонував відмовитися від священства і перейти на бухгалтерську працю⁵¹. З іншого боку, спецоргани намагалися знайти людину серед греко-католицького духовенства, яка б згодилася очолити вже згадуваний рух за «незалежну» ГКЦ. Вибір спецслужб упав на відомого львівського священика о. Гавриїла Костельника, представника групи «восточників»⁵², який неодноразово виступав з критикою латинізаційної політики Ватикану. Однак, незважаючи на шантаж з боку влади (його син Богдан був арештований у січні 1941 р.⁵³), він відмовився від співпраці, наголошуючи, що в умовах жорсткої антирелігійної політики питання про якісь нові утворення всередині в ГКЦ не може стояти навіть на порядку денному⁵⁴.

Окрім дискримінаційної фіскальної політики та націоналізації земель щодо греко-католицького духовенства, іншим матеріальним «методом впливу» стало вигнання їх з парохіальних будинків (о. Іван Біляк, парох в селі Цішки Олеського деканату, був змушений винаймати кімнату у одного зі своїх вірних, оскільки парохіальний дім у нього забрала місцева сільрада)⁵⁵. Також священиків намагалися залучати до примусових робіт. Так о. Романа Левицького, пароха у Братківцях Стрийського деканату, та його дружину примушували розчищати від снігу залізничний шлях⁵⁶. Незважаючи на постійний тиск радянської влади на духовенство, лише 5 священиків у 1939–1941 рр. у Львівській архієпархії покинуло душпастирство⁵⁷.

Згодом радянська тоталітарна система почала використовувати звичні для себе методи боротьби з ідеологічними опонентами: арешти, депортації, засудження на довгі тюремні терміни та розстріли. Згідно статистики «Спису духовенства Львівської Архієпархії» під час радянського панування у Львівській архієпархії було замордовано 7 священиків (серед них один ієромонах – Федюк Януарій (студит), який в той час виконував обов'язки душпастиря в с. Кропивна Золочівського деканату), а 27 – арештовано (або пропали безвісти)⁵⁸. Однак кількість убитих священиків була більшою, оскільки серед вказаних як «арештовані» були кілька розстріляних, зокрема:

- о. Андрій Бандера – засуджений за ст. 54-1⁵⁹, 54-2⁶⁰, 54-11⁶¹ КК УРСР і розстріляний 10 липня 1941 р. у Києві⁶²;
- о. Роман Берест – арештований в серпні 1940 р. у справі Другої езекутиви ОУН (т. зв. «справа 59»), Львівським обласним судом 15–18 січня 1941 р. на підставі ст. 54-2 і 54-11 КК УРСР засуджений до вищої міри покарання (вирок виконано 14 квітня 1941 р.)⁶³;
- о. Ростислав Горчинський, парох с. Корелич Перемишлянського деканату, – вважався безвісти зниклим (його «забрали» працівники НКВД прямо під час служіння Св. Літургії), однак за свідченнями парохіян був розстріляний в урочищі Березина біля Корелич 26 червня 1941 р.⁶⁴;
- о. Ярослав Чемеринський – замордований у в'язниці у Львові наприкінці червня 1941 р.;
- о. Йосиф Бучинський, парох в Мишковичах Микулинецького деканату, арештований разом зі своїми дітьми – донькою-вчителькою та синами-гімназистами, ще 24 червня 1941 р. перебував у тюрмі у Львові, але через 2 дні був розстріляний⁶⁵.

Двоє зі священиків, замордованих органами НКВД у червні 1941 р., удостоїлися честі бути проголошеними Папою Іваном Павлом II блаженними мучениками у 2001 р. – о. Микола Конрад (убитий енкаведистами, коли повертався від хворої жінки, яка потребувала сповіді) та о. Андрій Іщак (арештований та убитий відступаючими радянськими загонами НКВД в с. Сихів біля Львова)⁶⁶.

Радянська влада припускалася порушень при веденні кримінальних справ арештованих священиків. Так, о. Мирон Прийма, адміністратор церкви на Левандівці біля Львова, був арештований 25 листопада 1940 р. Слідство у його справі тривало 6 місяців і 13 травня 1941 р. його вивезли без суду у виправно-трудоий табір у Воркуту. Аж через півтора року йому проголосили судовий вирок за ст. 54-10⁶⁷ і 54-13⁶⁸ КК УРСР – 8 років позбавлення волі⁶⁹.

Хоча, з іншого боку, були випадки, коли арештовані священики отримували помилування і виходили з в'язниці. Так, о. Йосиф Яримович з Настасова (Микулинецького деканату) та о. Василь Станислав з Прошової (того ж деканату), пробувши у тюрмі 40 днів, були звільнені⁷⁰; або о. Богдан Побігущий, який був арештований 17 березня 1941 р. і засуджений на 3 роки за невиконання «норми» (несплата податків), але його звільнили на прохання Кирила Студинського, голови Народних Зборів Західної України та депутата Верховної Ради УРСР⁷¹.

Слід зауважити, що радянська влада у протистоянні з греко-католицьким духовенством в першу чергу звертала увагу на більш активних священників. Наприклад, о. Роман Берест будучи душпастирем спочатку в Бишках Бережанського деканату, а потім в Полоничах Перемишлянського деканату був засновником спортивного товариства «Сокіл», читальні Просвіти, драматичних гуртків, брав безпосередню участь у діяльності місцевих кооператив тощо⁷². Отець Прийма окрім душпастирства працював у релігійній газеті «Мета» та в кооперативі «Єдність», писав статті на різні релігійні та політично-суспільні теми, які могли потрактуватися владою як «антирадянські»⁷³. Іншим приводом до кримінального переслідування міг стати зв'язок з націоналістичним рухом опору. І тут треба згадати про долю замордованого о. Андрія Бандеру, батька провідника ОУН Степана Бандери, або, наприклад, вивезеного о. Максиміліяна Коверка, доньку якого було арештовано за співпрацю з ОУН⁷⁴. Священників, яких було розстріляно або засуджено, також могли звинуватити у «контрреволюційних злочинах» проти радянської влади. Так, вже згадуваний о. Прийма був учасником визвольних змагань в 1919–1920 рр. і воював проти Червоної армії⁷⁵.

Потрібно констатувати, що від вересня 1939 р. до червня 1941 р. греко-католицьке духовенство перебувало під постійним репресивним тиском радянської влади, для якої першочерговим завданням було обмежити вплив ГКЦ на населення Західної України. Однак слід виділити, що радянські представники одразу не почали жорстких переслідувань, зосереджуючи свою увагу на ідеологічній роботі з населенням, матеріальних утисках духовенства, компрометації, розколу із середини, бажанні маргіналізувати Церкву. Проте згодом пішли у хід також і звичні для сталінських поплічників методи «переконування», які, щоправда, мали місце вже наприкінці радянського панування в Західній Україні. Проте у ситуації антирелігійної політики греко-католицьке духовенство на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким зуміло пристосуватися, без особливих кадрових втрат, до змін, принесених новою владою, та продовжувати свою душпастирську працю. Як писав агент НКВД у доповідній записці: «Страдают многие материально и затрудняются выплатить налоги, но так работа кипит»⁷⁶.

1. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів держаної безпеки: в 2 т. [упор. М. І. Сергійчук]. – Т. 1. – Київ, 2006. – 919 с.
2. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. [ред. кол. І. Ф. Курас, Ю. І. Шаповал, Ю. А. Левенець та ін.] – Т. 4.: Україна у Другій світовій війні, 1939-1945. [кер. тому В. І. Кучер та ін.] – Київ: Генеза, 2003. – с. 69.

3. Шематизм духовенства львівської Архієпархії 1938. – Львів, 1938. – С. 96–97
4. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних «Осторога перед загрозою комунізму» (Див.: Андрей Шептицький. Документи і матеріали: в 3 т. – Львів: Андрей, 2007. – Т. 2.: Пастирські послання 1918–1939 рр. – 2009. – С. 312–327).
5. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава. (1939–1950) / Богдан Боцюрків [Пер. з англ. Н. Кочан]. – Львів: в-во УКУ, 2005. – С. 29.
6. Витяг із доповідної записки начальника опергрупи НКВС УРСР К. Положинського наркомуні внутрішніх справ УРСР І. Серову про оперативну роботу УНКВС по Станіславській області. 23 листопада 1939 р. (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 57–58).
7. Дорошенко В. Книжки на паливо / Володимир Дорошенко // Західна Україна під більшовиками [ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк, 1958. – С. 238.
8. Мартирологія українського духовенства під пануванням більшовиків // Західна Україна під більшовиками. – С. 137; Митрополит у своєму зверненні до «оо. Катихитів» (лютий 1940 р.) наголосив на важливості продовжувати душпастирство серед молоді, яка тепер позбавлена релігійного виховання у школі; також радив залучати юнаків та дівчат до церковних товариств (Андрей Шептицький. Письма-послання Митрополита Андрея: Відбитка з Логосу. – Йорктон, 1961. – С. 16–17).
9. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про реєстрацію актів громадянського стану в Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР» (Див.: У боротьбі за волю України: спогади; життєписи; документи; матеріали [упор. П. Франко, Ю. Кучабський]. – Львів, 2006. – С. 380–381).
10. Декларація Народних Зборів Західної України про конфіскацію земель поміщиків, монастирів та крупних державних урядовців. 27 жовтня 1939 р. (Див.: Правда про унію. Документи та матеріали. [В.О. Бунченко та ін.] – Львів: Каменярь, 1968. – С. 291–293).
11. Лист виконкому Журавнівської районної Ради депутатів трудящих сільраді в Ляховичах Зарічних про націоналізацію Радянською владою поміщицьких, монастирських і церковних земель (Див.: там само. – С. 293).
12. Письма-послання Митрополита Андрея. – С. 40-41.
13. Відпис парохіяльної хроніки за час від вересня 1939 до липня 1941 р., парохія Дуліби, Новострілицький деканат (Див.: Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 36. – Арк. 49а-49г). Секретар райпарткому грозив карами парохи в Дулібах (Новострілицький деканат) о. Теофілові Приймі та його соратнику о. Володимиру Сеньківському за відмову у сповіді тим селянам, які отримали від радянської влади у користування церковну землю і не прийшли до священика домовитися про спілку); також про цей факт писали у своїх звітах оперативники НКВД (див.: Витяг із доповідної записки УНКВС по Станіславській області до НКВС УРСР про хід реалізації плану оперативних заходів стосовно УГКЦ // Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 134).
14. Письма-послання Митрополита Андрея. – С. 4.

15. Наприклад, зарплатня вчителя становила в 1940-1941 рр. близько 500 карбованців (6 тис. у рік), священники ж повинні були сплачувати таку суму річного податку: на пароха в Радехові – о. Михайла Зінкевича – в 1940 р. було накладено податок в сумі 6600 крб. (Див.: Баран В. К., Токарський В. В. Україна: західні землі: 1939-1941 / Володимир Баран, Василь Токарський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 91; ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 38. – Арк. 30).
16. Інтерв'ю з о. Володимиром Хариною від 09.11.1996, м. Львів // Архів Інституту історії Церкви (далі – АІЦ). Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 2.
17. Про це говорилося в доповідній записці представника УНКДБ по Дрогобицькій області зі звинуваченнями греко-католицького духовенства, що вони «свої податки переносять на плечі релігійно настроєної частини населення», а це у свою чергу ворожо настроює селян до радянської влади (Витяг із доповідної записки УНКДБ по Дрогобицькій області до КДБ УРСР про оперативну роботу стосовно греко-католицького духовенства. 11-12 березня 1941 р. (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 149).
18. О. Роман Левицький у своєму звіті описав ситуацію, коли місцеві жінки на анти-релігійному мітингу, який відбувався 14 січня 1940 р. (за юліанським календарем – Новий рік і свято Обрізання ГНІХ) дали таку належну відповідь, що той пізніше дав розпорядження «залишити релігію в спокою» (ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 39. – Арк. 10–13).
19. Письма-послання Митрополита Андрея. – С. 9.
20. Довідка про діяльність католиків у західних областях України та Білорусі та в Естонії // Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 89
21. Письма-послання Митрополита Андрея. – С. 43.
22. Там само. – С. 5–6.
23. Там само. – С.44-46.
24. Мартирологія українського духовенства під пануванням большевиків // Західна Україна під большевиками. – С. 142.
25. Там само. – С. 142.
26. У час I Світової війни митрополит Андрей був арештований царською владою і фактично 3 роки (1914-1917 рр.) Церква існувала без свого Глави. Тому в умовах радянського панування він намагався забезпечити заздалегідь наступництво на митрополичий престіл (прим. авт.).
27. Розпорядження митрополита Шептицького про призначення Йосифа Сліпого наступником архієпископа-митрополита Галицького і Львівського (Див.: ЦДІАЛ. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 746. – Арк. 1).
28. Показчик духовенства заборонених НКВД та ті, що опустили свої місця 1939-1941 рр. (Див.: ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 192. – Арк.. 1-4 зв.).
29. Письма-послання Митрополита Андрея. – С. 11.
30. Боцюрків Б. УГКЦ і Радянська держава. – С. 35.
31. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 36. – Арк. 35-36.
32. Так, наприклад, о. Михайло Блозовський, парох у Чесниках Рогатинського деканату, був членом Політичної Колегії Фронту Національної Єдності

- (українська політична організація, легально діяла в 1930-х рр.). Див.: У боротьбі за волю України. – С. 225–226.
33. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 38. – Арк. 65.
34. Акція переселення етнічного німецького населення з радянської території тривала до 26 січня 1940 р. Слід зауважити, що під приводом приналежності до німецького народу виїжджали інші етноси, зокрема, українці, які не хотіли миритися з радянським режимом (Див.: G. Hryciuk. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948 / Grzegorz Hryciuk. – Toruń: Adam Marszałek, 2005. – С. 168).
35. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 192. – Арк. 2; Пристай М. Львівська Греко-Католицька Духовна Семінарія (1783-1945) / Микола Пристай. – Львів-Рудно, 2003. – С. 254–255.
36. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 163. – Арк. 44.
37. Там само. – Спр. 192. – Арк. 4 зв.
38. Андрей Шептицький. Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. Відбитка з Логосу. – Йорктон, 1969. – С. 2–5.
39. Там само. – С. 15–24.
40. Там само. – С. 106–117.
41. Письма-послання Митрополита Андрея. – С. 17.
42. Боцюрків Б. УГКЦ і Радянська держава. – С. 36.
43. Спис духовенства Львівської Архиепархії на 1 січня 1944 р. – Львів, 1943. – 19 с.
44. Постанова 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про заведення оперативної справи «Ходячие» на митрополита Андрея Шептицького та інших осіб. 31 грудня 1939 р. (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 67–68).
45. Протистояння двох «партий» серед греко-католицького клиру стосувалося насамперед обрядового питання: «восточники» обстоювали т. зв. процес очищення церковного обряду, а «западники» захищали латинські впровадження в греко-католицьку традицію (прим. авт.).
46. Витяг із доповідної записки УНКВС по Дрогобицькій області до НКВС СРСР та НКВС УРСР про хід оперативної роботи стосовно УГКЦ. 20–22 лютого 1941 р. (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 138-139).
47. Витяг із плану оперативних заходів НКВС СРСР стосовно греко-католицької церкви в західних областях УРСР. 24 грудня 1940 р. (Див.: там само. – Т. I. – С. 100–101).
48. Боцюрків Б. УГКЦ і Радянська держава. – С. 45.
49. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 31. – Арк. 26.
50. Наприклад, доньку о. Івана Набережного – Євгенію, вчительку в Середопільцях, звільнили зі школи за відмову виховувати дітей у комуністичному дусі (Див.: ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 38. – Арк. 17–18).
51. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 36. – Арк. 1.
52. За його словами, «восточник» в ГКЦ – це не «схрищений православний», а той, який прагне зберегти свою традицію, але не виступає супроти «католицької віри» (Реферат доктора Гавриїла Костельника «Чи можливе перетворення

- уніатської церкви в Західній Україні в автокефальну православну церкву» (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 125–130).
53. Ордер на арешт Б. Костельника, сина греко-католицького священника доктора Гавриїла Костельника. 29 січня 1941 р. (Див.: там само – С. 114).
54. Реферат доктора Гавриїла Костельника «Чи можливе перетворення уніатської церкви в Західній Україні в автокефальну православну церкву» (Див.: там само – С. 125–130).
55. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 36. – Арк. 66–67.
56. Там само. – Спр. 39. – Арк. 10–13.
57. Там само. – Спр. 191. – Арк. 30 (оо. Антін Мельник, Олександр Кадій, Богдан Каричек, Станіслав Сас, Володимир Семен).
58. Спис духовенства Львівської Архiepархії на 1 січня 1944. – С. 15–16.
59. За зраду батьківщини, тобто за дії, вчинені громадянами Союзу РСР на шкоду воєнній моці Союзу РСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як-от: шпигунство, видача воєнної або державної таємниці, перехід на сторону ворога, втеча або переліт за кордон. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poltava-repres.narod.ru/viazni/index_ua.htm.
60. За збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд, захоплення влади в центрі або на місцях з тією самою метою і, зокрема, щоб силоміць відірвати від Союзу РСР і окремої союзної республіки будь-яку частину її території або розірвати укладені Союзом РСР з іноземними державами договори. (Там само).
61. За всяку організаційну діяльність, спрямовану на підготування або вчинення передбачених у цьому розділі злочинів (контрреволюційні злочини – прим. авт.), а також за участь в організації, утвореній для підготування або вчинення одного з злочинів, передбачених у цьому розділі. (Там само).
62. Обвинувальний висновок у кримінальній справі на греко-католицького священника Андрія Бандеру. 2 липня 1941 р. (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 166–169).
63. У боротьбі за волю України. – С. 192; Довідка про реабілітацію Береста Р. від 12 червня 1997 р. № ВР-962 // АИЦ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 63.
64. І. Савка. Отець Ростислав – мученик за християнську віру / Іван Савка. – Львів, 2007. – С. 9.
65. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 36. – Арк. 17–18; У боротьбі за волю України. – С. 193.
66. Церква мучеників. [упор. О. Турій]. – Львів: Свічадо, 2005. – С. 11, 13.
67. За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклику до повалення, підриву або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів, а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту // http://poltava-repres.narod.ru/viazni/index_ua.htm.
68. За активні дії або активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, проявлені на відповідальній або секретній (агентура) посаді за царського

- ладу або у контрреволюційних урядів у період громадянської війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poltava-repres.narod.ru/viazni/index_ua.htm.
69. Жалоба гр. Прийми М. И. (г. Львов, ул. Моторная № 60) прокурору УРСР от 3 апреля 1958 г. (копія) // АИЦ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 783.
70. Стаття «Мучеництво українського духовенства», опублікована у львівській газеті «Українські щоденні вісти». 5 липня 1941 р. (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 171).
71. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 192. – Арк. 6; Спр. 38. – Арк. 64.
72. Інтерв'ю з Олександром Хоманчук від 26.01.1998, м. Львів // АИЦ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 3-4.
73. Його син згадує про статтю, написану о. Приймою в 1933 р. про голодомор в Україні, яку він підписав ініціалами «М. П.» І хоч її конфіскували при обшукі, він відмовився від свого авторства. (інтерв'ю з Мироном Приймою від 17.02.1998, м. Дубляни Львівської обл., інтерв'юер Купчик Т. // АИЦ. – Ф. 1 Оп. 1. – Спр. 783. – Арк. 4).
74. ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 40. – Арк. 20.
75. Інтерв'ю з Мироном Приймою. – Арк. 2.
76. Довідка про діяльність католиків у західних областях України та Білорусі та в Естонії (Див.: Ліквідація УГКЦ. – Т. I. – С. 86).

SUMMARY

Taras Bublyk

THE FATE OF THE LVIV ARCHDIOCESE CLERGY DURING THE FIRST SOVIET OCCUPATION (1939–1941)

In this article is told about the events of 1939–1941 in the Western Ukraine: from the Soviet army occupation in September of 1939 to the beginning of Soviet-German war in June of 1941. The author analyses the forms of adaptation of Ukrainian Greek Catholics clergy (for example Lviv archdiocese) to the existence in the conditions of the Soviet atheistical regime, and also presents the Soviet authority repressions concerning the Greek Catholics at this time.

Keywords: Greek Catholic, Soviet occupation, Lviv archdiocese.